

Udskriftsdato: 30. december 2025

VEJ nr 9315 af 23/05/2014 (Gældende)

Vejledning om anlægsarbejder og fortidsminder på nedlagte kirkegårde **Kulturstyrelsen og Kirkeministeriet den 26. maj 2014**

Ministerium: By-, Land- og Kirkeministeriet

Journalnummer: Kirkeministeriet, j.nr. 60759/14

Vejledning om anlægsarbejder og fortidsminder på nedlagte kirkegårde

Kulturstyrelsen og Kirkeministeriet den 26. maj 2014

Indhold

1. Indledning
2. Hvorfor graver vi?
3. Lovgivningen
4. Kendskab til gravlæggelserne
5. Bevaring på stedet
6. Udgravning af grave
7. Arkæologiske forundersøgelser på nedlagte kirkegårde
8. Arkæologiske undersøgelser på nedlagte kirkegårde
9. Gode råd om arkæologiske undersøgelser på kirkegårdsarealer
10. Knoglematerialet

1. Indledning

Anlægsarbejder indebærer altid en risiko for at støde på fortidsminder, som ligger skjult i jorden.

Denne vejledning indeholder anbefalinger til planlægning og udførelser af jordarbejder på tidligere kirkegårde. Desuden giver vejledningen gode råd til, hvordan arkæologiske undersøgelser håndteres bedst muligt i forhold til de særlige udfordringer, der er på nedlagte kirkegårde. Udfordringerne har især vist sig at være af etisk karakter og i forhold til håndtering af menneskeskeletter.

Vejledningen henvender sig til alle instanser, der arbejder med arealer, hvor der er kendskab til nedlagte kirkegårde: arkæologiske museer, kirkelige myndigheder, planlæggere og de myndigheder, der i øvrigt er involveret.

Begravelser på de nedlagte kirkegårde er som oftest ophørt i forbindelse med reformationen i 1536, men en del har været i brug indtil nyere tid. Det er grunden til, at der kan være bevarede begravelser fra 1800- og 1900-tallet, som kan have arkæologisk interesse. Lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde gælder ikke for nedlagte kirkegårde, men det udelukker ikke, at arkæologiske fund herunder fund af tidligere begravelser på nedlagte kirkegårde håndteres sømmeligt.

Denne vejledning omfatter ikke folkekirkens kirkegårde, der endnu er i brug, her gælder lovgivningen om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde.

2. Hvorfor graver vi?

En arkæologisk undersøgelse har altid til formål at forøge vores viden om fortidens mennesker og deres levevilkår. Når undersøgelsen foregår på en kirkegård, er der yderligere en mulighed for at komme meget tæt på tidligere tiders befolkning og det enkelte individ. Specielt vil en lang række aspekter af tidligere generationers levevis direkte kunne aflæses. Hvilken kost fik de? Hvordan var sundhedstilstanden? Oplevede de perioder af sult? Var der en befolkningsgruppe, der markant adskilte sig fra de øvrige beboere? Hvilke sygdomme gennemlevede de, og hvilke døde de af? Er der spor efter sygdomsbehandling? Hvor høje blev de? Og hvor gamle? Det er sådanne oplysninger, der tilsammen bidrager væsentligt til vores viden om tidligere generationers levevilkår.

Det er derfor væsentligt, at arkæologer og antropologer kan være med til at fortælle både Danmarks historie og lokalhistorie. Der kan være lokale forhold, der er med til at give et afvigende, men derfor ikke mindre interessant, billede af livet i den pågældende by eller det pågældende område. Gennem

foredrag og artikler bl.a. i lokale medier vil formidling af denne historie kunne skabe historisk interesse og grobund for en lokal identitetsfølelse.

3. Lovgivningen

Arealer med nedlagte kirkegårde skal som udgangspunkt opfattes som et hvert andet areal, der kan indgå i et anlægsarbejde. Arealet kan være omfattet af en lokalplan og kan være udlagt til alle former for anlægsvirksomhed, der kræver jordarbejder.

Der er altid en risiko for, at et jordarbejde vil berøre og dermed ødelægge skjulte fortidsminder, og på arealer med nedlagte kirkegårde må man i sagens natur regne med, at en del af disse fortidsminder er grave.

Det er museumslovens bestemmelser, der gælder for jordarbejder og arkæologiske undersøgelser på nedlagte kirkegårde. Loven har som overordnet mål at bevare og beskytte fortidsminderne. Det sker bedst, hvis de bevares på stedet. Er dette ikke muligt, er den næstbedste måde at bevare et fortidsminde på at dokumentere det omhyggeligt. Nedenfor er beskrevet, hvordan man får kendskab til gravlæggelserne, hvordan man bevarer dem, og hvordan man undersøger dem.

Karakteren af det planlagte jordarbejde vil være afgørende for bygherrens mulighed for at tilpasse anlægsplanerne til fortidsminderne på området. Det er ikke alle jordarbejder, der indebærer en trussel for fortidsminder. Som udgangspunkt vil dette kun være tilfældet, hvis jordarbejdet berører jorden under muldlaget.

4. Kendskab til gravlæggelserne

Det er vigtigt, at den anlægsansvarlige så tidligt som muligt i planlægningsprocessen er opmærksom på at inddrage hensynet til skjulte fortidsminder. Det sker ved at kontakte det lokale, arkæologiske museum og anmode om at få en udtalelse om tilstedeværelsen af fortidsminder. Om der er fortidsminder på området, og hvor godt de er bevaret, kan som oftest først afgøres gennem en arkæologisk forundersøgelse. Udtalelsen er gratis, mens forundersøgelsen ofte skal betales af bygherren. Museet foretager dog mindre forundersøgelser gratis.

Museumsloven skelner mellem større og mindre forundersøgelser, i praksis dækker en mindre forundersøgelse et anlægsområde på mindre end 5.000 m².

Arkæologiske forundersøgelser foregår efter museumslovens kap. 8. Formålet med forundersøgelsen er at afklare, om der er bevaret fortidsminder på et areal, og i givet fald deres udstrækning, bevaringsgrad og karakter – man skal med andre ord afgøre, om der er tale om et væsentligt fortidsminde. Et væsentligt fortidsminde er kendetegnet ved, at det vurderes at have et forskningsmæssigt potentiale.

Forundersøgelsen er derfor grundlaget for en beslutning om, hvorvidt området eller dele deraf umiddelbart kan frigives til jordarbejder, eller om der skal udføres en egentlig arkæologisk undersøgelse.

5. Bevaring på stedet

Resultaterne af en forundersøgelse i konstateringen af, at der er grave på stedet, og de vurderes at skulle undersøges nærmere, kan den anlægsansvarlige vurdere, om det er muligt helt eller delvist at friholde området med gravene. Det kan f.eks. ske ved ikke at grave så dybt, som først planlagt. Ulempen ved denne løsning er, at hvis der er grave i flere lag, er det netop de yngste grave, der skal undersøges, og at det ofte er dem, der kan være et etisk problem med at undersøge. Endvidere skal man være opmærksom på, at tryk på gravene efter kørsel med tungt maskineri kan ødelægge de underliggende grave.

En anden og bedre model for bevaring er at lade det nedlagte kirkegårdsområde henligge uberørt og indgå som et grønt område f.eks. i forbindelse med et byggeri.

Den anlægsansvarlige kan endelig også få kendskab til den nedlagte kirkegård så tidligt i planlægningen, at man kan nå at revurdere det samlede byggeri og tage stilling til, om man vil afholde de ofte meget store udgifter, der er forbundet med en arkæologisk undersøgelse af grave.

6. Udgravning af grave

Ønsker den anlægsansvarlige at få udført en arkæologisk undersøgelse, er det vigtigt på forhånd at aftale med det lokale arkæologiske museum, hvordan grave og skeletdele efterfølgende skal håndteres og opbevares bl.a. i forhold til pressen og offentligheden.

7. Arkæologiske forundersøgelser på nedlagte kirkegårde

Forundersøgelsen iværksættes først, når bygherren har anmodet det arkæologiske museum om at udføre forundersøgelsen. Når der er tale om en større forundersøgelse, skal den anlægsansvarlige acceptere budgettet.

Ved den arkæologiske forundersøgelse bliver det aktuelle område afdækket stikprøvevis for at afklare, om der er bevaret arkæologiske anlæg. Som regel vil man ved en forundersøgelse udlægge en række grøfter med gravemaskine, hvor mulden afrømmes til toppen af undergrunden. Her vil eventuelle spor efter nedgravninger fremstå som mørke aftegninger i den uberørte undergrund. Når man afdækker dele af området på denne måde, kan omfanget, værdien og kvaliteten af de arkæologiske spor vurderes, og særlige interesseområder kan udpeges, hvor egentlige undersøgelser er nødvendige. Disse undersøgelser er lovpligtige, dvs. at fortidsminderne enten skal friholdes eller undersøges.

En forundersøgelse afsluttes med en statusrapport med et kort, hvor de arkæologiske interesseområder er indtegnet og beskrevet. Samtidig kan områder uden arkæologiske interesser frigives til det videre anlægsarbejde.

Et areal, hvor der tidligere har ligget en kirkegård, vil dog som regel rumme etiske problemstillinger. Selv om gravene ikke vurderes at være væsentlige fortidsminder, skal museet altid sikre, at menneskeknogler respektfuldt indsamles, så de ikke ligger som løse effekter på området. Hvad der siden skal ske med dem, må afhænge af en vurdering i den konkrete situation i forhold til f.eks. knoglernes bevaringsgrad.

8. Arkæologiske undersøgelser på nedlagte kirkegårde

Hvis et fundområde ikke kan bevares på stedet, er det vigtigt, at fundene bliver bevaret gennem registre, dokumentation og opbevaring. Det er vigtigt, at kommende generationer af forskere kan vende tilbage til fundene og eventuel stille nye spørgsmål ud fra den øgede viden, fremtidens forskere kan være i besiddelse af.

Når behovet for en arkæologisk undersøgelse er fastlagt, kan det arkæologiske arbejde iværksættes, så snart budgettet er godkendt af både Kulturstyrelsen og den anlægsansvarlige. I forbindelse med Kulturstyrelsens budgetgodkendelse vurderer styrelsen altid muligheden for at give tilskud til de arkæologiske udgifter.

En oversigt og uddybende forklaring på tilskudsmulighederne findes på Kulturstyrelsens hjemmeside.

De genstande og anlæg, museet udgraver, tilhører ifølge museumsloven det arkæologiske museum.

Det er vigtigt, at både den anlægsansvarlige og museet er opmærksomme på, at de inden undersøgelsen bør indgå klare, skriftlige aftaler på en række områder:

9. Gode råd om arkæologiske undersøgelser på kirkegårdsarealer

De fleste arkæologiske undersøgelser på nedlagte kirkegårde foregår helt uden problemer. De arkæologiske museer har stor erfaring med at behandle begravelser og menneskeligt knoglemateriale med stor omhu, respekt og hensyntagen.

Af hensyn til offentligheden bør der være klare og præcise aftaler vedrørende:

- Afskærmning af det arkæologiske interesseområde f.eks. med plankeværk
- Områder der skal friholdes f.eks. grave i en vis dybde
- Indsamling af alle løse fund på arealet og tildækning af skeletter hver dag inden fyraften
- Efterfølgende behandling og opbevaring af knoglemateriale
- Eventuel efterfølgende nedlægning af knoglemateriale
- En fælles pressestrategi
- Rammerne for dialogen til lokalbefolkningen
- Retablering af området
- Håndtering af de fund der senere fremkommer under anlægsarbejdet.

Når den arkæologiske undersøgelse er afsluttet, vil de arkæologiske anlæg være registrerede og bortgravede. Undersøgelsens resultat vil fremgå af en statusrapport, som museet udarbejder umiddelbart efter afslutningen af undersøgelsen. Senere skriver museet yderligere en kulturhistorisk rapport og en beretning, der uddyber det faglige resultat af undersøgelsen. Den arkæologiske beretning indeholder det materiale, der herefter kan indgå i den videre forskning. Endelig vil undersøgelsens resultater indgå i databasen Fund & Fortidsminder på Kulturstyrelsens hjemmeside.

Herefter kan området betragtes som værende uden arkæologisk interesse, og anlægsarbejdet kan iværksættes uden yderligere tiltag. Skulle der under selve anlægsarbejdet dukke arkæologiske anlæg eller fund op, skal fundet anmeldes til det arkæologiske museum, men efter at området er frigivet, vil evt. yderligere arkæologisk undersøgelse blive udført uden udgifter for den anlægsansvarlige.

10. Knoglematerialet

Menneskeskeletter dukker af og til frem under arkæologiske undersøgelser, når bevaringsforholdene er til det. Ved undersøgelser på nedlagte kirkegårde må man forudse, at der fremkommer såvel hele skeletter som løse knogler. Knoglematerialet kan være med til at afklare spørgsmål om kirkegårdens indretning, udvikling og tidsmæssige og geografiske afgrænsning.

Knoglematerialet behandles på følgende måde:

- Det gennemgås rutinemæssigt, hvorved bevaringsgrad samt individets alder og køn registreres
- Det studeres for eventuelle spor efter sygdomme, vold eller aldersmæssige skader
- Det vurderes for en videnskabelig udvælgelse i forhold til, om skelettet eller skeletdelene kan identificeres som stammende fra et individ, en grav eller en gravsammenhæng
- Det vurderes, om graven eller skelettet kan dateres eller indgå i en tidsmæssig sammenhæng
- Det vurderes, om skelettets bevaringsgrad er så god, at skelettet kan bruges til antropologiske iagttagelser
- Hele skeletter og løse knogler, der kan fremvise tegn på sygdomme, abnormiteter eller lignende, vil blive opbevaret enten på museet eller på et antropologisk laboratorium.

Oplysningerne vil endvidere indgå i et centralt register.

Det arkæologiske museum kan indgå en aftale med et menighedsråd om, at skeletmateriale, der ikke opfylder nogle af de ovennævnte krav, kan nedgraves på kirkegården efter nærmere anvisning af menighedsrådet.

Kirkeministeriet, den 23. maj 2014